

ԲՈՒՐԴԻ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆՍ

(Թրքահայոց «Առեսակում» կեանքէն)

Անցեալ օր հին թղթերս խառնելու ատեն՝ ծոցի տետրակ մը անցաւ ձեռքս: Թէև շատ ժամանակ չէր անցել վրայէն, բայց կողքերը արդէն մաշած էին և դժգունած թերթերը հագիւ կը ցուցնէին դեռ իրենց վրայ մատիտով նշանակուած խառն ի խառն նօտերն ու հաշիւները: Անմիջապէս միւս թղթերը կրկին իրենց փոշոտ հանգստարանին մէջ զետեղելով, բազմոցիս վրայ կ'երկննամ ու կըսկսիմ թերթել այդ թերմաշ տետրակս, ուր յիշողութիւններս ամփոփած էի առտրական շատ նշանաւոր ճամբորդութեան մը միջոցին: Խեղճ յիշատակութեան լինչպէս կ'ուզէի որ նոր մնար, երբ ձիուս թամբէն սկըսած մինչև յարդի պարիլը՝ հազար ծակուծուկ մտած էր վտանգաւոր ձեռքերու չհանդիպելու համար:

Հէնց առաջին երեսին վրայ կը կարդամ—1897 ապրիլ 20-ին մեկնեցայ Կարինէն և նոյն տարուան յուլիս 18-ին հասայ ձիորէ: Բերաննիդ անդշափ խոշոր մի բանաք, դեռ աւելի զարմանալին կայ. ճամբու ծախքիս ամբողջ գումարը հասած է 120 օսմանեան ոսկիի, որմէ 100 ոսկիին առջև՝ նշանակուած է անյազրի ծախք:

Պատմեմ:

Ա

Ծննդավայրիս՝ Կարնոյ Սանասարեան վարժարանը հազիւ աւարտած, միակ իդէալս էր անցնել Եւրոպա և համալսարանական կրթութիւն մը ստանալ: Դեռ փոքր հասակէս գրական ընդունակութիւն մը կը տեսնուէր մէջս և շարաթը առնուազն երեք արձակ և մէկ ոտանաւոր բանաստեղծութիւն կ'արտագրէի: Այդ արտագրութիւններս տետրակի մը մէջ հաւաքած, մեծ ոգնորութեամբ հօրս կը կարդայի և Աստուծոյ օրը քանի

մը անգամ իրեն բացատրելով մէջս բռնկող երկնային հուրին զօրութիւնը, կ'աշխատէի համոզել, որ ազգին և մարդկութեան շահերը կը պահանջէին զիս վերջապէս Եւրոպա դրկել: Մարդը և զուր կը ջանար գլխէս հանել այդ «յիմարութիւնները», իր նիւթական անկարողութիւնն ու ծերութիւնը առարկելով: Ճնշափ զոհողութիւններով վերջապէս զաւակ մը հասցունցի որ գործիս գլուխն անցնի, ծերութեանս նեցուկ դառնայ, անոր ալ խելքը հեռուներն է», կը գանդատէր խեղճ ծերունին հանդիպած ծանօթին ու կը հառաչէր: Վերջապէս անախակ դիպուած մը բաղդս վճռեց: Հայրս մեռաւ օր մը, կարծես ուղեկով իւր մահովը հարկադրել ինձի, ինչ որ չէր կրցած խօսքով հասկցնել: Ծրագրերներս մէկ հարուածով տախտակայ եղան, մեր ընտանիքին ամբողջ բռն իմ ուսերուս վրայ իջնալով, ստիպուեցայ յուսահատօրէն այրել բանաստեղծութիւններուս տետրակը և հօրս կտակեղէնի խանութը նստիլ: Չեմ գիտեր, այն անտիպ պորձերուս ոչնչացումով հայոց դրականութիւնը օգուտ ըրաւ թէ չէ: Բայց այն ատենները վատահօրէն կըրնայի ըսել թէ զէջ չեղաւ ինձի համար: Գրչի տեղ հօրս արշինը ձեռք առնելով, քիչ ատենէն համոզուեցայ որ առևտուրի աւելի նորք ունէի քան բանաստեղծութեան: Առևտուրի դիպուկին առջի օրէն Ժպտեցաւ ինձի և կարճ միջոցի մը մէջ հօրս համեստ գործը բաւական ընդարձակելով, շուկայի վրայ՝ ինչպէս կ'ըսեն՝ «պատուաւոր ազգային մը» դարձայ, թաղական ընտրուելու չափ պատուաւոր:

Այս վաղահաս յաջողութենէն քաջաբերուած՝ արդէն սկսել էի իդէալներու նոր շրջան մը թնակոխել: Կ'երազէի գործս հետզհետէ ընդարձակել, մեծ հարստութիւն մը դիզել և զրամի զօրութեամբ յաջողցնել այն բոլորը, ինչ որ չվիճակուեցաւ զրչով իրագործել: Սակայն որո՞ւ մտքէն կ'անցնէր թէ մօտաւոր ապագան կը ծիծաղէր վրաս...

Արդէն 1894 թուականին առևտրական հրապարակը կայուն վիճակ մը ստացաւ և իմ գործերս ալ սկսան կաղալ: Շատ անգամ ամբողջ օրեր խանութիս մէջ կը յօրանջէի առանց հինգ փարայի առևտուր ընելու: Բայց այդ միջոցին որո՞ւ հոգն էր առևտուրն ու օրուան շահը: Այնան հովերուն հետ ծիծաղկոտ ձայներ կուգային հեռուներէ, հայերը օրը քանի մը անգամ խորհրդաւոր բաներ կը փսփոսային իրարու ականջի ու բոլորիս դէմքերը ուրախութենէ կը ճառագայթէին:

Վրայ հասաւ 95 թուականը. մայիսի արևը սրտերնիս աւելի կենդանացուց: Մեր փսփոսքները լսելի խօսակցութիւններու փոխուեցան, ուրախ լուրերը՝ կարծես անթել հեռագրով

ամէն կողմերէ տարածմօրէն, բայց ժամը ժամին կը համնէին մեզի և մէկ օրէն միւսը անհամբեր գիրար շնորհաւորելու բաղ-դին կը պատրաստուէինք: Քաղաքին մէջ լեռներէն իջած ժան-տատեսիլ մարդերու բազմութիւն մը կը դիզուէր, շուկային մէջ անցուղարձ կ'ընէին ասոնք սպառազէն ու դաժան նայուածք-ներ կը նետէին մեր ապրանքներուն ու մեր վրայ: Անծանօթ սպանալիք մը կը բարդուէր օդին մէջ, մեզ արտաանդող յոյսու-րը սակայն դեռ շատ մեծ էին, մտքերնէս կը ծիծաղէինք վայ-րենութեան այդ ամբողջ թափօրին վրայ: Բայց աւետիաներուն շուտով բօթեր ալ սկսան խառնուիլ և սարսափի ու ակնկալու-թեան տարօրինակ զգացումի մը տակ ճմուռնու վրայ էինք, երբ վերջապէս փոթորիկը փրթաւ ու քշեց տարաւ յոյսն ալ, յուսահատութիւնն ալ:

Այդ օրերուն, կամ ինչպէս Կ. Պոլսոյ հայ թերթերը կը գրէին՝ «Յեթեսական Տաղնապին» ատեն, առուտուրի հոգերէն ալ բոլորովին ազատեցայ: Անծանօթ յաճախորդներու խուժան մը, առանց մեզի հարցնելու՝ սրբած տարած էր ինչպէս շատ շատերուն այնպէս ալ իմ խանութիս ամբողջ ապրանքը, մին-չև անգամ տախտակները, խաւաքարտներն ու խանութի փեղ-կերն ալ. փողերը սակայն չբերին մինչև այսօր... Այս մասին այնքան ալ չեմ դաւիժ, որովհետեւ ուրիշ շատ հայ խանութպան-ներ ապրանքներուն հետ միասին իրենք ալ գնացին ու ան չդարձան, ես գտնէ տեղս մնացի դրամագլուխիս մէկ մասին հետ:

Բ

Այսպէս մէկ անգամէն յահ-մլասի մտմոտքներէն աղա-տուելէ ետքը, մօտ երկու տարիէ ի վեր տունս փակուած ար-ձակուրդ կ'ընէի: Ու ես մինակ չէի, մեծ մասը այն հայերուն, որոնք կրցեր էին «տնտեսական տագնապէն» գէթ զլուխնին ազատել՝ չսորհիւ վեհափառ սուլթանին իրենց թղենիններուն տակ պառկած, ունեցողը պատրաստէն կ'ուտէր, չունեցողը... ծոմ կը պահէր:

Այս վիճակը սակայն երթալով անտանելի ու տագնապալի կը դառնար ինծի համար: Դրամագլուխս արդէն բաւական նի-հարցեր էր, հաղիւ դեռ քանի մը հարիւր ոսկի կը մնար. խա-նութի նորէն շտկել չէի համարձակիր, դուրսերը երթալ գործ որոնելու համար անկարելի էր, որովհետեւ անցագիր չէի տար: Եւք մը գտնելու համար գիշեր ցերեկ գլուխս կը ճաթե-ցնէի, երբ կիւրակի օր մը եկեղեցւոյ բեմէն մեր առաջնորդա-կան տեղապահը մաղթանքներու տարափով մը ժողովուրդին

աւետեց կայսերական կարգ մը շնորհներ, որոնք պատրիարքա-
րանէն հաղորդուած էին: Ատոնց մէջէն ինծի համար ամենէն
կարեւորը հայերուն տրուած երթեկեկի ազատութիւնն էր: Ու-
րեմն կարելի էր անցագիր մը ձեռք բերել:

Նոյն օրը մեր տունը եկաւ Չափուշեան Սարգիսը, որ շու-
կայի դրացիս և ամենամօտ բարեկամներէս էր. իրեն ալ խա-
նութիւն դարակեր էին և ինք ալ ինծի պէս դրամագլխէն ուտող-
ներէն էր:

— Է՛ր ինչ, ըսիր նայինք ասօրուան լուրերուն—հարցուց
Սարգիսը ներս մտնելուն պէս:

— Ի՞նչ ըսեմ, Սարգիս, սիրտս քիչ մը հանգստացաւ, եթէ
քիչ մը ատեն ալ այսպէս պատրաստէն ուտենք, շուտով բերան-
նիս քամիին պիտի տանք. ես կը մտածեմ անցագիր մը ձեռք
ձգել ու կովկաս երթալ գործ փնտռելու:

— Կովկաս, չէ ես արդէն գործ մը գտեր եմ, եթէ բանիդ
կուգայ մէկտեղ ընենք: Աս Հայաստանի կողմերուն համը փա-
խաւ ալ, ասկէ վերջը ապահով գործ չենք կրնալ տեսնել հոս.
միգի հանգստութիւն չպիտի տան, բարեփոխութեան ալ յոյս
մը չկայ հիմակուհիմա. ինծի մնայ՝ ամենէն լաւ ճամբան աս
կողմերէն հեռանալն է. երթանք Միջագետքի կողմը, ուր հայեր
շատ չկան, հետևաբար հալածանքն ալ քիչ կ'ըլլայ: Ես վաղուց
տեղեկութիւն առած եմ որ ձիգրէի շուրջը բուրդի լաւ գործ
կայ. այնտեղերէն վաճառականները ամէն դարնան մեծ քանա-
կութեամբ ոչխարի և այծի բուրդ կը գնեն և քէլէկներով *) Տիգ-
րիսի վրայէն Բաղդադ կ'իջեցնեն, անկէ ալ Եւրոպա կը ղրկեն
շուգնաւերով: Մենք ալ երթանք ձիգրէ այս գործը փորձենք.
դուն քանի մը հարիւր ոսկի ունիս, այդչափ մըն ալ ես կը
դնեմ, գործի կըսկսինք. ինչ կ'ըսես:

Ի՞նչ ըսէի. այն տեսակ կայութեան մը մէջ կը գտնուէի
որ երկար բարակ մտածելու ընդունակութիւնը վաղուց էի
կորսնցուցեր: Անմիջապէս հաւանութիւնս առիւ և քանի մը օ-
րէն սկսանք պատրաստութիւն տեսնել, կարելի եղածին չափ
շուտով մեկնելու և մայիսին անպատճառ ձիգրէ գտնուելու
համար:

Հակառակ կայսերական շնորհներուն՝ անցագիր հանելը
այնչափ ալ դիւրին չեղաւ: Ամբողջ երեք շաբաթ այս դռնէն
այն դուռը վաղեցիկ, քանի մը զոյգ կօշիկ մաշկոցիկնք և քա-

*) Քէլէկ=այծի տիկերով շինուած տեսակ մը նաւ, որով կը կտա-
րեն ճամբորդութիւնն ու փոխադրութիւնները Տիգրիսի վրայ:

նի մը տամենակ ալ մէծիտիչներ *) կերցուցինք աջ ու ձախ, Առաջնորդարանէն վկայական մը պէտք էր, մուխթարէն (թաղապետ) թուղթ մը ազապուղանելու համար, որ պետական տուրքերը ամբողջովին վճարած էինք և երաշխաւոր մը, Ամերիկա չփախչելու համար, Վերջապէս այս բոլոր ձևակերպութիւնները լրացնելէ ետքը՝ անցագիր տրուելու հրամանը ելաւ և գնացինք ներկայացանք անցագրի քարտուղարին:

Քեաթիպ (գրագիր) էֆէնտին ալ անհրաժեշտ համարեց իր կողմէն քանի մը հարց ու փորձ ընել, և մարդահամարի տոմարը բացաւ մեր անունները գտնելու: Իմ անուանս արձանագրութիւնը համապատասխան էր ծննդեան թուղթիս. իսկ երբ կարգը եկաւ Սարգիսին, էֆէնդին տոմարին մէջ կարգաց.

— Սարգիս Չափուշեան, ծնած 1809 թէճէպ 19-ին—քանի մը բոպէ մատներուն վրայ հաշիւներ ըրաւ և ապուշ ակնարկ մը ուղղելով ընկերոջս երեսին հարցուց.

— Ուրեմն դուն վեց տարեկան ես:

— Վեց տարեկան, ինչ կ'ըսէք, էֆէնդի,—գոչեց Սարգիս ինքիւրմէ ելած:

— Ի՞նչ կը պոռաս, յիմար, հաշուես, 1809-ին ես ծներ, հիմա 1815 թուականն է, քանի տարի կ'ընէ:

Իսկապէս տոմարին հաշուովը 30 տարեկան ընկերս 6 տարեկան կը դառնար. ակներև էր որ արձանագրութեան ժամանակ պաշտօնեան սխալուել էր:

— Տոմարը սխալ է, էֆէնդի, ինչդրեմ ուղղեցէք, ես ինչպէս կրնամ 6 տարեկան ըլլալ—ըսաւ Սարգիս վրդոված ձայնով:

— Լեզուդ քաշէ, չո՛ւն, —պոռաց էֆէնդին կատղած՝ խոչոր թանաքամանը ալ բռնելով մէջ առնելով—պետական տոմարը սխալ չի կրնար ըլլալ. ինչպէս այստեղ գրուած է, այնպէս ալ անցագրին մէջ կը գրեմ ձեռքդ կուտամ. կ'ողես առ, չես ուղեր մի՛ առներ:

Ընկերոջս տաք ընաւորութիւնը դիտնալով՝ անմիջապէս դուշակեցի, որ մեղի համար շատ վտանգաւոր ընդհարում մը տեղի պիտի ունենար. ուստի Սարգիսին թե՛ն քաշելով միջամտեցի.

— Ի՞նչ ափեղցիեղ դուրս կուտաս, ծօ, էֆէնդին իրաւունք ունի, ի հարկէ, պետական տոմարը չի կրնար սխալ ըլլալ. դուն ես չուտ մեծցեր, լուր չունիս:

Այս խելօք միջամտութեանս վրայ քեաթիպ էֆէնտին քիչ

*) Մէջիտիէ=Թրքական արծաթ փող, մօտ 2 ուրլի արժողութեամբ:

մը հանդարտեցաւ. խնդրեցի որ միմիայն իմ անցագիրս գրէ և գործերնիս վերջացնելէ յետոյ դուրս ելանք:

Չայրոյթէն Սարգիսին բերանը չէր բացուեր, խեղճը ամբողջ կեանքին մէջ անցագրի պէտք չէր ունեցած, որովհետեւ դեռ ընտել չէր ճամբորդած և հետևաբար մտքէն իսկ չէր անցընէր թէ մարդահամարի տոմարը կրնար այդչափ պզտիկցուցած ըլլալ զինքը: Հիմա՝ վեց տարեկանի անցագիր առնել, ինք իր ոտքը թակարդի մէջ ձգել կը նշանակէր. իսկ այդ շատ ակնյայտի սխալը ուղղել տալը, եթէ ոչ անկարելի՝ գէթ երկար ժամանակի կարօտ էր, մինչդեռ մինք մայիս ամսուն անպատճառ ձիւղրէ պէտք է գտնուէինք, օր առօր քրդերու հետ ապրանքի մասին պայմանաւորուելու համար: Արդէն ապրիլ 19 էր, 10—12 օրուան ճամբայ ունէինք առջինիս, մեր վաղեմի ծանօթ կարաւանապետ քուրդ Ալի աղայի կարաւանը յաջորդ օրը պիտի մեկնէր. ուստի որոշեցինք որ ես մեկնիմ, իսկ Սարգիսը մնայ առայժմ:

Յաջորդ օրը իրիկուան դէմ արդէն մեր կարաւանը քաղաքի դռնէն դուրս կ'ենէր. Երբ դրան մէջ մտանք՝ քոջիտի սենեակներէն խուփը մը մարդիկ անմիջապէս մեր վրայ թափեցան. իւրաքանչիւրը մէկ ճամբորդի մօտեցաւ, ծերունի զապթիյէ մըն ալ իմ ձիուս սանձէն բռնեց: Ես արդէն անցագիրս բացած՝ պատրաստ բռնած էի ձեռքս և իսկոյն պարզեցի:—Ադ ինչ է, անցագիր է. խոթէ գրպանդ, ատոր տեղը քսակդ հանէ—ձայն տուաւ զապթիյէն գլուխը շարժելով:

Դժուար չէր միտքը հասկանալ. հանեցի հինգ դրուշնոյ մը դրի ափը:

—Դէ հիմա դնա, բարի ճանապարհ—ըսաւ ու ձիուս գլուխը բայ թողուց:

Գ

Ճանապարհի վրայ մեր առաջին հանդիպելիք քաղաքը Բաղէշն էր: Կարինէն մինչև հոգ 8 օր տևեց. ճամբան ամէն քայլի կը հանդիպէինք Համիդիյէ հեծելազօրքերու, որոնք ամբողջ օրը ձիու վրայ՝ դաշտերն ու ուղիները կը չափչփէին, «մնասակար տարրերը» ջնջելու, հայ գիւղացիները ցորենի, գոլթի, անասուններու ծանրաբեռնութենէն ազատելու և երկիրը միշտ այդպէս խաղաղ պահպանելու պաշտօնով: Կարաւանին մէջ միակ հայն էի ես, սակայն կարաւանապետ Ալի աղան հօրս վաղեմի բարեկամն էր, տարիներով մեր ապրանքները փոխադրած էր, այդ պատճառով չէր կրնար տանիլ եթէ մէկը մինչև իսկ ծուռ նայ-

ուածք մը նետէր վրաս Գառասուն տարիէ ի վեր այդ ճամբաներու վրայ կը բանէր, մօտիկ յարաբերութիւններ ունէր քուրդ ցեղապետներու հետ, այդ պատճառով ալ հասարակ քրդերը կը քաշուէին իրմէ։ Ահա այս մարդուն պաշտպանութեանը շնորհիւ առանց զլուխ ճամբան թողնելու հասայ Բաղէշ։

Մեր կարաւանին զլուխը արդէն քաղաք մտած էր, իմ ամբողջ իրեղէններս ու անկողինս ձիուս վրայ բարձուած էին և ես ալ ատոնց վրայ թառած՝ բաւական բարձր դիրք մը ունէի, ուրկէ օրօրուելով կը դիտէի դեղեցիկ ձորի մը երկու շրթներուն վրայ սփռուած Բաղէշը։ Սակայն այդ բանաստեղծական դրութիւնս երկար չտևեց։ Առաջին ձգուած կամուրջի մը գլուխը աղմուկ մը բարձրացաւ յանկարծ։ Ոստիկաններու և ծխախոտի ու հանրային պարտքի դէտերու խումբ մի յարձակում էր գործեր կարաւանին վրայ. մէկը անցազիր կը հարցնէր ճամբորդներէն, միւսը ջորեպաններուն վրան-գլուխը կը խուզարկէր որ չլինի թէ առանց թղթագրոյմի նամականեր փոխադրեն, իսկ ուրիշները ճամբորդներուն իրեղէնները դուրս կը թափէին արգիլուած ծխախոտ և մաքսէ փախցուած ուրիշ ապրանքներ փնտռելու։ Ես հանգիստ սրտով մօտեցայ. ինչո՞ւ պիտի վախնայի, փառք Աստուծոյ կանոնաւոր անցազիր ունէի և քովս ալ արգիլուած բան մը չկար, երբ ոստիկաններու գլխաւորը յանկարծ զիս նշմարեց. քանի մը բռնեց աչքերը դէմքիս սևեռեց և բերանը խոշոր մը բանալով վրաս վազեց պոռալով։

—Աման թութհն, թամ պու խընդիր դիր. (Աման բռնեցէք, հէնց այս խոզն է)։

Այս տարօրինակ ազադակի իմաստին վրայ մտածելու ժամանակ իսկ չունեցայ, մէկ ակնթարթի մէջ բոլոր ոստիկանները վրաս թափեցան ու զիս ձիէն վար առնելով ճամբուն եղերքը քաշեցին։

—Ուրկէ կուգաս, հարցուց գլխաւոր ոստիկանը, դժուարին որս մը բռնած շան մը պէս հեալով։

—Էրզրումէն, Էֆէնդի, անաւաթիկ անցազիրս։

Անցազրիս վրայ հարևանցի ակնարկ մը ձգեց ու գրպանը դրաւ ծիծաղելով։

—Այդ բոլորը լաւ ես սարքեր, աղուէս կեալուր, ընկիր առջևս, հիմա անմիջապէս ոստիկանատուն պէտք է երթաս։

—Բայց ինչո՞ւ, Էֆէնդի, պատճառը հասկնա՞ք։

—Քալէ, չո՞ւն—որոտաց փօլիս Էֆէնդին աքացի մը տալով ետնէս—հիմա ժամերով քեզի բացատրութիւն տալու պարտականութիւն չունիմ, ոստիկանատուն երթանք, կ'իմանաս։

Այլ հասկացայ որ բերան բանալու չէր գար, ուստի դուրս կախած սկսայ քալել, մինչդեռ անդին ոտտիկան մը ու քանի մը դէտեր սկսեր էին իրեղէններս տակն ու վրայ ընել: Քաղաքին մէջէն իմ անցքս բաւական հանդիսաւոր էր. չորս ոտտիկաններով չընկալատուած կը յառաջանայի, իսկ գլխաւոր ոտտիկանը առջնէն իր հոյակապ փորը կը տանէր, աջ ու ձախ գոռոզ ակնարկներ նետելով: Իսկ երբ ոտտիկանատուն հասանք՝ ըրած տպաւորութիւնս աննկարագրելի էր: Փսփսուքներ փոխանակուեցան ինծի ընկերացող ոտտիկաններուն ու հոն գտնուողներուն միջև և զիս անմիջապէս ոտտիկանութեան կ'օմիտէին առջնը հանեցին:

Կ'օմիտէր երկայնահասակ, ալեխաւն մազերով մարդ մըն էր, այն դէմքերէն, որոնց վրայ բնութիւնը առաջի օրէն ապուշութեան կնիքը կը դրոշմէ: Զիս ձերբակալող հաստափոր ոտտիկանը առջնէն մտաւ, իր գլխաւորը բարենկէ ետքը՝ մօտեցաւ և բան մը ըսաւ ականջին: Ժպիտ մը փայլեցաւ կ'օմիտէրի նիհար, զառամած դէմքին վրայ, նարկիլէյի ծխափողը բերնէն հանեց և իր օգնականին դառնալով.

—Շնուտ, շնուտ, սա անցեալ օր Ախլաթէն եկած թուղթը բերէք:

Կ'օմիտէր էֆէնդին թուղթը ձեռքը բռնած՝ մէյ մը վրան կը նայէր, մէյմը երեսիս: Դէմքին վրայ ժպիտը աւելի բացուեցաւ և վտիտ այտերուն վրայ հրճուանքի ջղաձգութիւններ ըսկըսան նշարուել: Ինծի համար տանջող հանելուկ մը եղող այդ բաղդատութիւնը աւարտելէ ետքը յանկարծ օգնականին դարձաւ.

—Կարդամ, անգամ մըն ալ դուք համեմատեցէք:

«Միջհասակ, ոչ շատ գէր և ոչ ալ շատ նիհար, թուխ մազերով, ճակատը բաւական լայն ու դուրս ջցուած, ճակատին տակը երկու աչքեր, աչքերուն վրայ զոյգ մը յօնքեր, քիթ մը, քթին տակը բերան մը և գլխին երկու քովերն ալ երկու ականջներ»:

Օգնականը լարուած կը լսէր, ճպտոտ աչքերովը անդադար դէմքս խուզարկելով. երբ ընթերցումը աւարտեցաւ, աջ ձեռքը կուրծքին դրաւ ու պատասխանեց.

—Հաւատքս վկայ, նմանութիւնը կատարեալ է: Իսկ ես այլևս չկրնալով տանել անշարժ արձանի դիրքը՝ բերանս բացի.

—Խնդրեմ, էֆէնդի, այս թնչ հանելուկ է, որո՞ւ կը նմանցընէք զիս:

—Լնուտ, լիբը, ձայնդ կտրէ, քեզի բան չհարցուցինք—պուռաց կ'օմիտէրը նստած տեղէն թիղ մը վեր թռչելով, յետոյ քա-

նի մը անգամ նարկիլէն կրկնացուց, աչքերը աւելի խոփռոց
և ցուցամատը շարժելով հրամայեց.

— Հիմա ամեն մէկ հարցումիս կէտ առ կէտ և ամենայն
ճշտութեամբ պատասխան պիտի տաս. կ'իմաննա:

— Այո, էֆէնդի, պատրաստ եմ, պատասխանեցի թէմէն-
նահ *): մը ընելով:

— Ո՞ւրկէ կուգաս:

— Էրզրումէն:

— Ո՞ւր կ'երթաս:

— Ծիզրէ:

— Ի՞նչ ընելու:

— Բուրդ գնելու:

— Էրզրում բուրդ չկա:

— Կար, բայց ոչ նոյն քանակութեամբ և նոյն գներով:

— Ինչո՞ւ Տիարպէթիւրի վրայով չգնացիր:

— Ինծի ըսին թէ այս ճամբան աւելի մօտ է և աւելի
յարմար:

— Ո՞վ ըսաւ:

— Բարեկամներ:

— Ի՞նչ են այդ բարեկամներուդ անունները:

— Հիմա անունով, մականունով չեմ կրնար յիշել թէ որո՞նք
էին ինծի այդ խորհուրդը տուողները. Էրզրումի մէջ ունեցած
հայ և թուրք ծանօթներս էին:

— Բնիկ էրզրումցի ևս:

— Այո, էֆէնդիմ:

— Ասկէ առաջ ճամբորդած ևս երբէք:

— Էրզրումի նահանգին մէջ ճամբորդած եմ, բայց նա-
հանգէն դուրս չեմ ելեր:

— Ո՞րտեղեր եղած ևս և որ թուականին:

— Հինգ տարի առաջ անգամ մը Երզնկա գնացած եմ
առևտրական գործով, անգամ մըն ալ Ալաշկերտ:

— Ալաշկերտ ինչո՞ւ գնացիր:

— Կտաւեղէն տարի ծախելու:

— Ծիշտը խօսէ:

— Զուտ ճշմարտութիւնը կ'ըսեմ:

— Է՛լ լաւ, ուրկէ կուգաս հիմա:

— Էրզրումէն, էֆէնդիմ:

— Ատ անգամ մը ըսիր հասկցանք, միևնոյն բանը միշտ
չեն կրկներ:

*) Թէմէննահ=թրքական բարև:

—Բայց ի՞նչ ընեմ, էֆէնդի, երբ դուք միևնոյն հարցումը կ'ընէք:

—Միևնոյն հարցումը կ'ընեմ որ նոր բան ըսես. Ախլաթի կողմերը չեմ եղած ընաւ:

—Ամենին:

—Իսկ խոովարարապետ Սերոբը չեմ ճանչնար:

—Անունը նոր կը լսեմ:

—Հիմա ուր երթալու միտք ունիս:

—Տիգրիսի եզերքը գտնուող ձիգրէ քաղաքը պիտի երթամ բուրդ գնելու:

—Նորէն նոյն խօսքերը կը կրկնես, անպիտան,—պտռաց յանկարծ կոմիտէրը ոտքը դետին զարնելով—Տալուորիկի կողմերը երթալու դիտաւորութիւն չունիս:

—Կ'աղաչեմ, էֆէնդի, Տալուորիկ ես ի՞նչ գործ ունիմ. ինչպէս ըսի և ինչպէս անցագրիս մէջ ալ գրուած է՝ ուղղակի էրզրումէն կուգամ ու ձիգրէ կ'երթամ բուրդ գնելու:

—Սնւտ է, սնւտ, բոլորը սնւտ է, շան որդի, ինչպէս կ'երևի՝ դուն առանց ծեծ ուտելու ճշմարտութիւնը չպիտի խօսիս, —գոչեց՝ կոմիտէրը ոտքի ելնելով.—մենք քու մասին վաղուց տեղեկութիւն ստացած ենք, ինչպէս քիչ առաջ տեսար՝ մինչև անգամ գիտադժութիւնդ ալ ունէինք: Դուն Սերոբի մարդերէն ես, այս ձմեռ Ախլաթի դիւղերը թափառեր ես և հիմա ալ Տալուորիկ կ'ուզես երթալ. միայն Ալաշկերտ երթալդ չէինք գիտեր, ան ալ իմացանք քիչ առաջ: Ձեռքէս չես կրնալ ազատիլ, ես քեզ շաքաթ մըն է փնտռել կուտամ. եթէ խելք ունիս ըրածներուդ ու գիտցածներուդ ամբողջը անուշութեամբ խոստովանէ, ես ալ կ'աշխատեմ կերպով մը ազատել քեզ. ապա թէ ոչ գործդ մինչև կախաղան կը հասնի:

—Բայց կ'աղաչեմ, էֆէնդի, դուք դիւ ուրիշ մէկու մը տեղ կը դնէք. մինչդեռ ես կանոնաւոր անցագիր ունիմ. էրզրումի մէջ ծանօթ մարդ եմ. կրնաք իմ ծախքովս հեռագիր մը տալ անմիջապէս և ստուգել...

—Սնւտ, սնւտ, երկար խօսք չեմ ուզեր ես,—ընդմիջեց կոմիտէրը բարկութեամբ,—հիմա դնա՛մ ներս, այս ըսածներուն վրայ խորհէ, քեզի երկու օր միջոց կուտամ:

Եւ դառնալով ոստիկանին հրամայեց.—Առէք ներս:

Անմիջապէս դիւ բռնելով վար իջեցողին. վրաս գլուխս խուզարկեցին և փոքրիկ սենեակ մը հրելով դուռը վրայէս փակեցին:

Դ

Սենեակը բաւական մութ էր և փայտէ կոպիտ նստարան մը կար մէջը. բայց ես ճամբու յոգնութիւններէն և կրած յանկարծական յուզումէ ամայեալ ուժասպառ եղած էի, որ այդ նստարանին վրայ փռուելուս պէս աչքերս փակուեցան: Շատ խռով քուն մը անցուցի. էրզրումը, ճամբու տպաւորութիւններս, քիչ առաջուան տպաւորութիւնս, ձիզրէի բուրդի հակերն ու կոմիսէրի սպառնացած կախաղանի պատկերը իրար խառնուելով սարսափելի մղձաւանջի մը տակ կը ճնշէին զիս: Կէսքուն, կէսարթուն վիճակի մէջ դեռ երկար պիտի մնայի, եթէ մէկը յանկարծ չաթափեցնէր զիս: Աչքերս բացի, ծերունի զապթիյէ մը, որու աչքերէն ջուրն ու ճպուռը ամայեալ կը հոսէին, լինչպէս խէփը Արաբիայի արմաւենիներէն՝ կանգնած էր սնարիս քով, ձէթի ճրագ մը ձեռքը:

—Ե՛լ, հէ՛, ե՛լ, ճրագ եմ բերեր: Կը կրկնէր մարդը զիս ցնցելով:

Շտուկեցայ նստայ, արդէն մթններ էր. սաստիկ անօթութիւն կըզգայի և միննոյն ժամանակ ծխելու մեծ ախորժակ: Հանեցի մէծիտիյէ մը տուի ծերուկին, խնդրելով որ քիչ մը հաց, պանիր, քիչ մըն ալ ծխախոտ բերէ ինծի: Զրագին ազօտ լոյսովը երբ արծաթին փայլը տեսաւ, ծերուկին աղբերահոս աչքերը նշուկեցին. «գլխուս վրայ», ըսաւ ու դուրս գնաց: Քիչ ետքը վերադարձաւ ապսպրածներս բերելով, բայց դրամին աւելցածը աւելորդ է ըսել թէ գրպանը մոռցաւ:

—Իմ անունս Օսման չափուշ է, այստեղի պահապանն եմ ես,—ներկայացուց ոտիկանը ինքզինք.—երբ բանի մը պէտք ունենաս, ըսէ, անմիջապէս կը կատարեմ:

—Հաւ ուրեմն, Օսման չափուշ, շնորհակալ եմ քու բարութեանդ համար. ես այսօր կարաւանով էրզրումէն եկայ, զիս քաղաքի մուտքին առջև բռնեցին հոս բերին. իսկ իրեղէններս չեմ գիտեր ինչ եղան. չեմ կրնար գտնել բերել քովս:

—Տեսնեմ, պատասխանեց Օսման չափուշ գլխովը տարակուսական նշան մը ընելով ու գնաց:

Կէս ժամու չափ յետոյ կրկին ներս մտաւ և մօտենալով կամայեուկ մը, կարծես կը վախնար որ լսեն.

—Իրեղէններդ փոխաներու սենեակն են. միւս բաները անկարելի է առնել, բայց անկողինդ թերեւ կարողանամ բերել, եթէ շնորուս առջև քիչ մը ոսկոր նետեմ:

Ինծի ալ ամենէն աւելի անկողինը պէտք էր, ուստի առանց երկար-բարակը փնտռելու՝ հարցուցի.

—Ո՞րչափ պէտք է, Օսման չափուչ:

—Կարծեմ չորս ճերմակով կը լինի, Պատասխանեց բարեւսիրտ չափուչը նոյն զգոյշ ձայնով:

Չորս ճերմակը տուի, անկողինս եկաւ. փայտէ նստարանին վրայ փռեցի, տեղաւորուեցայ, որովհետեւ կը տեսնէի որ աֆշափ ալ շուտ չը պիտի կրնայի ազատիլ այդ հիւրընկալ օճախէն:

Այսպէս երկու օր անցուցի. կոմիտէր էֆէնդիին շնորհած պայմանաժամը լրացած էր, ուստի զիս կրկին իր տեսութեանը արժանի ըրաւ. Առաջին հարցաքննութիւնը կէտ աւ կէտ կըրկնուեցաւ երկրորդ տպագրութեամբ, միակ փոփոխութիւնն ու յաւելումը ապտակի և գաւազանի հարուածներուն մէջ կը կայանային. Հակառակ այդ բոլոր ճիգերուն, ճարպիկ ոստիկանապետը չկրցաւ սակայն ընոր բանն մը ըսել տալ ինծի և զիս կրկին իմ ճգնարարնս ճամբեց, այս անգամ առանց պայմանաժամի:

Եւ իրօք, անկէ վերջը կարծես իմ գոյութիւնս ալ մոռցուեցաւ, ցերեկները կը մթնէին, գիշերները կը լուսնային, բայց ես իմ սովորական Օսման չափուչէս դատ մարդու երես չէի տեսներ. Այս կացութիւնը ամբողջ չորս շաբաթ շարունակուեցաւ. քանի մը անգամներ կոմիտէրին նամակ դրած էի, կուտակալին ալ երկու աղերսագիր, սակայն ձայն-ձուն չիւաւ. Բուրդի ժամանակը կ'անցնէր, բայց ո՞վ էր ալ ձիգրէի բուրդին մասին մտածողը, երբ հիմա իմ բուրդիս հետ կաշիս ալ անուրդի կը հանէին. Կատաղութեան, թախծութեան, յուսահատութեան ժամեր իրարու կը յաջորդէին. երանի՜ կուտայի Սարգսին որ չկրցաւ հետս գալ և կ'անիծէի սև բաղդս որ մարդահամարի պաշտօնեան իմ ծննդեան թուականս ալ օխալ չէր արձանագրած. վեց տարեկան չէ, թո՛ղ վեց ամսական դարձնէին զիս, միայն թէ այս վիճակին չհասնէի:

Վերջապէս օրին մէկն ալ խցիկիս դուռը բացուեցաւ և Օսման չափուչի տեղ նոր դէմք մը երեցաւ. Ներս մտնող երկարահասակ մարդ մըն էր, եւրոպականի և թրքականի խառնուրդ տարազով, մէջքը կուղ, երկար ալիսառն մորուքը կուրծքը կը շօշափէր և մէկ աչքն ալ կոյր էր. Ժպիտը չրթունքներուն՝ մօտեցաւ ինծի.

—Բարեւ, դուն մեր էրզրումցի Սահակ աղային տղան ես եղեր:

—Այո, պատասխանեցի այս ծանօթութեան վրայ դարմա-ցած և քիչ մըն ալ ուրախացած:

—Եւ այսօր իմացայ. է ինչպէս է նայինք հայրդ:

—Հայրս վաղուց մեռած է:

—Չէ, ճանրմ. վախ, վախ, խեղճ Սահակ աղա, ինչ լաւ բարեկամներ էինք. էրզրում եղած ժամանակս ամէն օր խոնուէր կ'երթայի սուրճը խմելու. դուն այն ժամանակ դեռ երեսայ էիր, երբեմն խանութ կը բերէին գիրկս կ'առնէի կը սիրէի քեզ, բայց չես կրնար յիշել, շատ փոքր էիր:

—Խնդրեմ, կրնամ ձեր անունը հարցնել:

—Ինծի Պայրամ աղա կ'ըսեն. կուսակալին տան ծախսարարն եմ Պատասխանեց հօրս ծանօթ բարեկամը կոր քամակը շտկել փորձելով:

—Ուրեմն, Պայրամ աղա, քանի որ հանգուցեալ հօրս այդչափ մօտ բարեկամն էք, կ'աղաչեմ ճար մը ըրէք վիճակիս: Էրզրումէն ելայ ծիրիւր կ'երթայի բուրդ գնելու, այստեղ քաղաքին եղբրքը ձերբակալեցին զիս ու հոս բերին: Չեմ գիտեր որով կը նմանեցնեն ու ծանր ամբաստանութիւններ կ'ընեն վրաս, մինչդեռ ես անմեղ երիտասարդ մըն եմ, կանոնաւոր անցագիր ալ ունիմ:

—Ես ալ արդէն ճիշդ ատոր համար եկած եմ—պատասխանեց Պայրամ աղան մտերմօրէն քովս նստելով—կտոր մը աղ ու հացը տասը տարուան իրաւունք ունի ըսեր են, ես ալ քու հօրդ հետ այնչափ տարի աղ ու հաց կերած եմ, չեմ կրնալ մոռնալ. երբ հոս լինելդ իմացայ, անմիջապէս վաղեցի եկայ որ ճար մը ընեմ քեզ աղատելու: Եւ ձեռքէս եկածը չեմ խնայեր, բայց պէտք է որ դուն ալ իմ խորհուրդներս լսես:

—Ինչ որ պէտք է ընել, խնդրեմ ընէք, անմիջապէս կ'ատարելու պատրաստ եմ:

—Շատ բան պէտք չէ. բայց գիտես որ հիմա առանց ստակի գործ չի դառնար, ամէն բանի ճոթը ասոր կապուած է, ըսաւ Պայրամ աղան բութամատն ու ցուցամատը իրար շրփելով:

—Անշուշտ, բայց օրչափով կը վերջանայ գործս:

—Շատ չէ. հարիւր կարմիրդ կ'երթայ:

—Հարիւր կարմիր. ինչ կ'ըսէք, Պայրամ աղա,—բացագանչեցի ինքերմէս ելած—ատ անկարելի է, չեմ կրնար տալ, կարողութենէս վեր է:

Եւ չկրնալով վայրկեանական զայրոյթս զսպել, շարունակեցի.

—Ինչ, անմեղ տեղը ամբողջ ամիս մը բանտարկուեմ, ծեծ ուտեմ, տանջուիմ, գործէս մնամ և դեռ հարիւր ոսկի ալ տուգանք տամ. չէ, անկարելի է, չեմ կրնար, փարա մը չեմ

տար. անմիջապէս հեռագիր կուտամ Պոլիս ուղղակի վեհ. սուլթանին, վիճակս կը պարզեմ, արդարութիւն կը խնդրեմ Դեռ անցեալները իրողէ ելաւ որ հայերը ազատ ըլլան ուղած տեղերնին ճամբորդելու...

— Հանգարտ, հանգարտ, տղան, հանգարտ խօսէ— ըսաւ Պայրամ աղան հայրական շնչով մը թէ Թէս բռնելով— բարկութիւնը լաւ բան չէ, այդ խօսքերը չըլլայ թէ ուրիշի առջև ալ ըսես, յետոյ գործդ աւելի կը ծանրանայ: Սուլթանին դիմելդ ալ օգուտ մը չունի. անոր հոգը հատեր էր, քու հեռագիրդ պիտի կարդար. ես քեզի ինչ որ կ'ըսեմ՝ մօտիկ ըրէ, քու օգտիդ համար է. ստակներդ ես չպիտի առնեմ գրպանս դնեմ, պէտք եղած տեղեր պիտի տամ որ ազատիս:

— Քնա լիցի, Պայրամ աղա, այդ տեսակ կասկածներ չունիմ ես, բայց այդչափ մեծ գումար չեմ կրնար տալ, ունեցած չունեցածս 200 ոսկի է, անոր 100-ը տամ, ինծի ինչ կը մնայ:

— Է՛հ, ըսածներուս վրայ խորհէ, ես պէտք է երթամ, գործ ունիմ. երբ ժամանակ գտնեմ, կրկին կուգամ, վերջացուց Պայրամ աղան ու բարեկեղծ դուրս ելաւ:

Գլուխս ձեռքերուս առած՝ բաւական երկար մտածեցի: Պայրամ աղայի հօրս հետ ունեցած բարեկամութեան շատ հաւատալս չէր գար, պարզապէս կը տեսնէի որ մարդը լոկ միջնորդ մըն էր կօմիտէրին՝ թերևս ալ կուտակալին կողմէ: Բայց ինծի ինչ անոր անձնաւորութիւնը կամ հօրս հետ ունեցած յարաբերութիւնը, երբ խնդիրը դրամին գլուխն էր և միմիայն դրամով պիտի կրնայի փրկուիլ: Վերջապէս այն եղբայրացութեան յանգեցայ որ պէտք էր տալ ու օձիքս ազատել. շատ շատ վերջին փորձ մը միայն կարելի էր ընել փրկանքին քանակը գեղջելու: Այդ միջոցին Օսման չափուշս ներս մտնելով, ան ալ միևնոյն խորհուրդը կուտար.

— Պայրամ աղային մօտիկ ըրէ, անոր ձեռքը շատ բան կայ. քեզի պէս շատերը ազատեր է, շատերը կախաղանի տակէն առեր է և հաւատքս վկայ, գէշ մարդ ալ չէ:

Յաջորդ առաւօտ Պայրամ աղան կրկին եկաւ. դարձեալ նոյն հայրական խրատները, իմ կողմէս դարձեալ քիչ մը ընդգիծութիւն և վերջի վերջոյ 80 ոսկիի կապեցինք, դրամն ալ կանխիկ վճարեցի: Հօրս բարեկամը խոստացաւ գործս նոյն օրը անպատճառ վերջացնել:

Ամբողջ օրը սենեակիս մէջ անդադար կը ձեմէի, ամենափոքր ոտնաձայն մը լսելուս իսկոյն դրան մօտենալով: Սակայն իզհուր, օրը երեկոյացաւ և Օսման չափուշն զատ եկող դացող

չեղաւ: Գիշերը հազար ու մէկ տանջանքներով լուսցուցի, վերջապէս յաջորդ առաւօտ Պայրամ աղան իր դէմքը ցցուց:

— Է՛հ, կը շնորհաւորեմ, տղմս, գործդ վերջանալու վրայ է, մէկ ժամէն կուգամ քեզ կը հանեմ, ըսաւ դռնէն ու կրկին աներևութացաւ:

Այդ մէկ ժամը, ան, ջարեպանի ժամէ մը աւելի երկար տեսց, մինչև որ Պայրամ աղան կրկին եկաւ ու զիս սենեակէն դուրս հանեց:

— Է՛հ, տղմս, գիտեմ ինչ քաշեցի մինչև արձակմանդ հրամանը ձեռք բերի. գործդ անչափ ծանր էր որ եթէ Պայրամ աղային խաթրը չլինէր, հազար ոսկիով ալ չէիր կրնար տակէն ելնել. ինչ որ է փառք Աստուծոյ աղատեցար, հիմա նախ կօմիսէր էֆէնդիին քով պիտի երթանք, շատ հեղութեամբ խօսէ հետը և չի մոռնաւ շնորհակալութիւն յայտնել:

Մեր կօմիսէր էֆէնդիին այս անգամ բոլորովին փոխուած էր, մինչև անգամ աթոռ առաջարկեց ինծի և Պայրամ աղայէն ոչ նուաղ հայրական շեշտով յայտնեց որ էրզրումէն տեղեկութիւններ ստացուած էին իմ մասին, մանաւանդ հօրս բարեկամ Պայրամ աղան ալ բարեխօսած էր, ուստի կրնայի ճամբաս շարունակել: Յետոյ քանի մը խօսքով սուլթանին անհուն դթութիւնը, կուսակալին արդարասիրութիւնը բացատրեց, չմոռնալով իր սրտի ու մտքի քանի մը առաքինութիւններն ալ յիշել և անցագիրս տուաւ, պատուիրելով որ քովի սենեակը տանեմ, Բաղէշէն անցնիս ետը արձանագրել տալու համար:

Կօմիսէր էֆէնդիին անհուն երախտագիտութիւնս ու սրբօրէն շնորհակալութիւններս յայտնելէ յետոյ, Պայրամ աղային հետ քովի սենեակը մտանք վիզէի արարողութիւնը կատարել տալու համար: Սենեակին մէջ միայն երկու աղտոտ գրասեղաններ կային, որոնց առջև երկու գրագիրներ նստած եղէգէ գրիչները կը տաշէին իրարու հետ խօսակցելով: Յերեկոյն ծոյլ պաշտօնի և ցոփութեան գիշերներու մէջ այլանդակուած դէմքերով, Ասիան Եւրոպայի հետ զօրով հաշտեցնել ուղող տարազով՝ թուրք քեաթիպի երկու հարազատ տիպեր, որոնք չեն նկարագրուիր, այլ միայն լոյս աչքերով պէտք է տեսնել: Մէկը մանաւանդ շատ ակնաթիղ տեսարան մը կը պարզէր իր հագուստներուն հարուստ երփներանգութեամբը. պարսկական կարմիր շալէ ժակէտ մը, կապոյտ թաւիչէ բաճկոն մը զեղին կոճակներով, բացկանաչ փողկապ մը և ճերմակ տափառ մը: Զուխտակ գրագիրները հազիւ գրիչները տաշեր վերջացուցեր եղունգներուն վրայ կը փորձէին՝ երբ միջանցքէն մահմեդական ազօթքի բարձր աղաղակ մը սկսաւ: Պաշտօնատան մօլլան էր,

որ միջանցքին մէջ կէսօրուան էզանը կուտար. զանազան սե-
նեակներէ պաշտօնեաները սկսան դուրս թափիլ, մէյմէկ ջրա-
ման ձեռքերնին, լուացքի և աղօթքի միակ անդամացաւելի պար-
տականութիւնը կատարելու: Պայրամ աղան և մեր երկու գրա-
դիւններն ալ անշուշտ ետ չպիտի մնային այդ սրբազան պար-
տականութենէն: Ուստի ես դրան առջև կէս ժամէն աւելի սպա-
սեցի, մինչև այդ ալ վերջացաւ:

Քեաթիպները տեղերնին նստան ու իրենց ընդհատուած
խօսակցութիւնը սկսան շարունակել, առանց վրաս իսկ նայելու:

—Վերջապէս լաւ քէֆ ըրինք—սկսաւ գոյն-դգոյն էֆէն-
դին, ետեւ պատուհանին մէջ դրուած ջրի կաւէ աման մը գըլ-
խոն քաշելէ ետքը—ամբողջ գիշերը չքնացանք, հիմա ապուշի
պէս եմ:

—Ո՛ւր էիք որ, մէջ մտաւ մեր Պայրամ աղան:

—Էֆէնդիմ, Իզդէթ պէյի տունը հրաւիրուած էինք, Ֆէ-
րիտէ հանըմը բերեր էր, ամբողջ գիշերը խաղցուցինք, օղին
ալ առատ էր. էհ ալ մի հարցներ, հարսնիք էր, հարսնիք, պա-
տասխանեց էֆէնդին ուրախութենէն ազոտոտ ատամները ցոյց
տալով:

—Ֆերիտէն գէշ կնիկ չէ, հապա դուք անոր մայրը տես-
նէիք, շան քածը հուրի էր, հուրի. քանի քանի անգամ խաղ-
ցուցեր եմ. հէյ ջահիլ ժամանակներ հէյ, հառաչեց Պայրամ ա-
ղան յուզմունքէն՝ բայց աչքն ալ գոցուեցաւ:

—Հապա կերակուրները, Պայրամ աղա,—աւելցուց գրա-
դիւրը—մարդը 10 տեսակ կերակուր էր պատրաստել տուեր,
բայց ինչ կերակուրներ. մանաւանդ փլած մը բերին բերնիդ
արժանի...

Եւ տեսնելով որ քեաթիպ էֆէնդին գիշերուան տպաւո-
րութիւններուն նկարագրութիւնը դեռ չատ պիտի երկարէր,
կամաց մը մօտեցայ և խնդրեցի, որ դործս վերջացնէ:

—Ալլահ, Ալլահ, համբերէ, քիչ մը շունչ առնենք, ի՞նչ
չպայթեցար, պոռաց էֆէնդին երեսիս:

Բարեբաղդաբար Պայրամ աղան միջամտեց.

—Վնաս չունի, գրէ տուր, էֆէնդին իմ բարեկամին տղան
է. և ինձի մօտենալով ականջիս փսփսաց՝ ձերմակ մը դէր
ձեռքը:

Էֆէնդին ձերմակը տեսնելուն պէս ամէն ըան մոռցաւ և
գրիչը ձեռք առնելով գործս վերջացուց:

Բեռնակիր մը գտնելով անկողինս ու իրեղէններս ալ
վերցնել տուի և սրտայոյզ բոպէն հասաւ հրաժեշտ տալու իմ
երկու աչքի լոյսերուն: Օսման չափուչին ու Պայրամ աղային:

Օսման չափուշը չորս մէծիտով գոհացուցի, իսկ Պայրամ աղային ափը հինգ ոսկի դնել հարկ եղաւ։ «Բարի ճանապարհ, չմոռնաս Պայրամ աղային լաւութիւնը», պատուիրեց ետեւն հօրս բարեկամը։

—Միթէ կարելի է մոռնալ...

Ե

Ոստիկանութեան հիւրանոցէն քաղաքի հիւրանոց մը փոխադրուելով, ձիդրէ փնայող կարաւան մը փնտռելու ետեւ էի, երբ յանկարծ սաստիկ տենդ մը բռնեց զիս։ Գլուխս նոյն օրը բարձի վրայ դրի և երկու շաբաթէն հաղիւ կրցայ բարձրացնել։ Այդ վիճակին մէջ բժիշկը թոյլ չէր տար ճամբայ երթալ, ուստի շաբաթ մըն ալ սպասել հարկ եղաւ։ Ուղղակի ձիդրէ գնացող կարաւան չէր գտնուեր, այդ պատճառով ստիպուեցայ Սղերգի կարաւանին միանալ։

Հաղիւ Սղերգ հասած և խան մը իջևանած էի, երբ ոստիկան մը գալով անցագիրս առաւ և ինձ ալ պատուիրեց որ շուտով ոստիկանատուն ներկայանամ։ Յոգնած ու զբաղուած լինելով նոյն օրը չկրցայ այդ պատուէրը կատարել, բայց մինչև երեկոյ ոստիկանին մէկը փնայ միւսը եկաւ, յայտնելու որ կօմիտէր էֆէնդին զիս կուգէր։

Յաջորդ առաւօտ ելայ փնայի։ Շատ կը սխալէի կարծելով թէ ամէն ապաշխարանք վերջացուցած էի։ Այստեղի կօմիտէր էֆէնդին ալ իր նուրբ օրէնագիտութեամբ, բոլորովին նոր բան մը մէջ տեղ հանեց—Ամերիկա չփախչելու համար մարդու երաշխաւորութիւն չի ընդունուիր, այլ օրէնքով պէտք է անպատճառ յիսուն ոսկի հնչուն դրուի կառավարութեան սնտուկը։

—Հաւ, բայց, էֆէնդի, ինձի այս անցագիրը տուողները այդ օրէնքը չգիտէին։

—Ես ուրիշներու ըրածը չեմ գիտեր, ես օրէնքը միայն գիտեմ—վճռական կերպով պատասխանեց ոստիկանապետը, որ Պօօթանցի քուրդ մըն էր—անցագիրդ կը մնայ հոս, մինչև որ 50 ոսկին բերես։

—Ո՞նցդ եմ, անցագիրս տուր, էֆէնդի, երթամ, դործիս կ'ուշանամ. եթէ օրինական սխալ մը պատահած է, և եթէ պատասխանատուն ես եմ՝ յետոյ էրզրում վերադառնալուս կը տուժեմ։

—Կեանքդ ինչ, կեանքդ ինչ. մարդ պիտի խաբէ խելքովը. էրզրում-մէրզրում ես չեմ ճանչնար, եթէ վաղը ելնես

ասկէ Ամերիկա փախչիս պատասխանատուն ես եմ, ոչ թէ դուն կամ էրզրումը:

Այ թնչ ըսէի այդ գլխով մարդուն, որ Ամերիկա փախչիս այնպէս հեշտ կ'երևակայէր. կարծես թէ Սղերդը մեծ նաւահանգիստ մը լինէր և օրը քանի մը շողենաւ ճամբայ հանէր դէպի Նեկօրի. Անցադիրս թողուցի ու դուրս ելայ, սաստիկ բարկացած և ուխտ ընելով որ այլ ևս փարա մըն ալ չտամ: Նոյն օրը հեռագիր տուի Բաղէշ՝ կուսակալին ու կոմիսէրին և խնդիրը պարզելով տնօրինութիւն խնդրեցի: Սակայն անցաւ 10 օր և ոչ մէկ պատասխան չեկաւ:

Քուրդ կոմիսէրն ալ իր Պայրամ աղան ունէր, որ ամէն օր քովս կուգար. այն զմեզ անուշտեմ միայն, որ աս առանց հօրս հետ ծանօթ ելնելու կը բանակցէր հետս և առհասարակ աւելի անկեղծ կը խօսէր: Ոստիկանապետը իմացեր էր Բաղէշ իմ գլխէս անցած դարձածները, 80 ոսկիին պատմութիւնը և բարկացեր էր, թէ Քինչ է, Պիթլիսի կոմիսէրը ատամներ ունի, ես չունիմ. ինծի ինչո՞ւ բան մը չի տար:

Խնդրին ներքին երեսը այնպէս պարզուելէ յետոյ, տեսնելով որ Բաղէշէն կամ ուրիշ տեղէ մը օգնութեան յոյս չկայ, ստիպուեցայ ուխտս դրժել և 10 ոսկիի կրկին գնել անցագիրս Սղերդի կոմիսէրէն:

Ընդամէնը 17 օրի չափ ալ Սղերդ օդափոխութիւն ընելէ ետքը, կարաւան մը դռնելով մեկնեցայ և յուլիս 18-ին վերջապէս հասայ Զիզրէ:

Անցեալէն փորձուած՝ հասնելու օրը անմիջապէս ոստիկանատուն ներկայացայ, անցագիրս ցոյց տուի, խանի սենեակս վերադառնալով երկար նամակ մը գրեցի Սարգիսին և իբրև բուրդի վաճառականութենէս դոյացած առաջին վաստակ՝ 120 ոսկիին հաշիւը ներփակեցի:

Քիչ մը հանգստանալէ յետոյ դնացի գտայ բուրդի միջնորդներէն քաղղէացի Աբդիշօին՝ յայտնելու թէ եկեր եմ ապրանք գնելու:

—Գնի տարուան համար,—պատասխանեց մարդը՝ քահ-քահ խնդալով,—չատ կանուխ ես եկեր:

ԱՌԱՆՁԱՐ